

ד ת ש ב ע

בס"ד

פרשת שפטים, תשע"ז, מספר 1234

מצוות המלך

רפי ועקנין

(פרק יז), נחלת שבט דן (פרק יח), ופילגש בגבעה (פרק יט). שמואל הנביא, שכתב את ספר שופטים, בחר למקם את הסיפורים הללו בסוף הספר, אף על פי שמבחינה היסטורית מקומם בראשיתו, בימי עתניאל בן קנז, כנראה כדי להבליט את הצורך במלך.⁴

הביטוי "אין מלך בישראל" נדרש שם בפנים רבות, ומהן עולה כי עיקר תפקידו של המלך הוא להציב גבולות ולהטיל מרות, כלשון הכתוב: "שום תשים עליך מלך". בדבר הזה שגו העם כששאלו מלך מעם שמואל באומרם: "שימה לנו מלך" (שמו"א ח:י). וכאשר הקב"ה נענה לבקשתם, תיקן את לשונם ואמר: "זה יהיה משפט המלך אשר ימלך עליכם" (יא).

ב.

הנצי"ב אומר: "לפי לשון זה היה במשמע שאין זה מצווה במוחלט למנות מלך אלא רשות, כמו 'ואמרת אכלה בשר'". הוא משווה בין "ואמרת" שבמצוות המלך לבין "ואמרת" שבאכילת בשר תאוה. בשני העניינים עליכם לעשות את הדבר כפי שהכתוב מצווה, ולא כפי העולה על רוחכם. אולי גם כאן אפשר לומר, שלא רק לפי הלשון הביא הנצי"ב את עניין אכילת בשר תאוה לכאן.⁵ הזיקה בין שני עניינים אלו נרמזת במטבעות לשון נוספות: [א] "שאלו שלא כהוגן" נאמר על בשר תאוה (יומא עה ע"ב) ונאמר גם במלך (סנהדרין כ ע"ב). [ב] "תנה לנו בשר ונאכלה" נאמר בקברות התאוה (במ' יא:יג), וזה היה "ובעיני משה רע" (שם:י). ובמשפט המלך נאמר: "תנה לנו מלך" (שמו"א ח:ו) ובהמשך נאמר: "וירע הדבר בעיני שמואל" (שם:ו).

נראה לי, שמהזיקה בין שני העניינים הללו ניתן ללמוד, שעיקר תפקידו של מלך הוא לרסן את עמו מפני פריצת יצרים, כפי שאומר ר' שלמה אפרים מלונטשיץ, בעל הפירוש "כלי

כי תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי. שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו, מקרב אחיך תשים עליך מלך, לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא (דב' יז:ט-טו).

ידועה מחלוקת המפרשים בשאלה, האם מצוות המלך היא רשות או חובה, ובלשונו של אברבנאל: "חכמינו הקדושים והאחרונים התקוטטו בזה".¹ אני מבקש לדון כאן על פירושיהם של הרמב"ן והנצי"ב למצווה זו, ועל המשתמע מהם להגדרת תפקידו של המלך.

א.

הרמב"ן אומר: "ואמרת אשימה עלי מלך... היא מצות עשה שיחייב אותנו לומר כן אחר ירושה וישיבה, כלשון 'ועשית מעקה לגגך'".

אליבא דרמב"ן, "ואמרת אשימה עלי מלך" אינו משפט תנאי, אלא המשפט העיקרי בפסוק זה, ומכאן שהמצווה למנות מלך היא חובה, כמו שהכתוב "ועשית מעקה לגגך" הוא חובה.

על פירושו זה של הרמב"ן אומר הרב בכרך: אולי לא רק לפי הלשון הביא הרמב"ן מצוות המעקה לכאן, אלא לפי הצורך שיש במלך, אחרי ירושה וישיבה, כצורך המעקה לגג.²

הצד השווה בין שתי המצוות הללו הוא זה: "מעקה" הוא "גדר סביב לגג" או "כעין תיק שמשמר מה שבתוכו".³ בגג ללא מעקה יש סכנת נפילה, העלולה לשים דמים בבית, ככתוב: "כי תבנה בית חדש וועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בגינתך כי יפל הנפל ממנו" (דב' כב:ח). בדומה לכך, בארץ ללא מלך יש סכנת "נפילה" ליושבים בה, והארץ תימלא דמים, כפי שאירע בתקופת השופטים: "בַּיָּמִים הָהֵם אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל" (שו' יז:ו). זו לשון הכתוב בשלושה אירועי דמים שאירעו באותה תקופה: פסל מיכה

⁴ ראו דברי י' אליצור בפירוש "דעת מקרא" לשופטים יז:ו.

⁵ ספורנו מדמה את מצוות המלך לעניין "אשת יפת תואר", ואברבנאל מדמה אותה לעניין "כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ והשחתם" (דב' ד:כה). אולי גם הם הביאו עניינים אלו לכאן, לא רק לפי הלשון. אפשר שזה רומז לגערה הנסתרת בקמטי תורה אלה.

* פרופ' רפי ועקנין, מרצה במכללת הרצוג בירושלים.

¹ אברבנאל בפירושו לדברים יז:ד.

² הרב י' בכרך, מה בין שאול לדוד, ירושלים תש"ל, עמ' 81.

³ רש"י בפירושו לדברים כב:ח מצטט את אונקלוס.

למצוות התורה: "לֶךְ וְהִכִּיתָ אֶת עַמְלֶק" (שם טו:ג).

ד.

כאמור, מצוותו הראשונה של המלך היא לכתוב לו ספר תורה: "וְהָיָה כְּשִׁבְתְּךָ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתְּךָ וְכָתַב לְךָ אֶת מִשְׁנֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מַלְפָּנַי הַפְּהָנִים הַלְוִיִּם" (דב' יז:יח). המלך מצווה להעתיק את ספר התורה "מִלְפָּנַי הַפְּהָנִים הַלְוִיִּם". כלומר, בעניין התורה והוראתה, סמכותם קודמת לסמכותו והוא כפוף למרותם. ליתר דיוק יש לומר, שמלך מצווה לכתוב לו שני ספרי תורה, אחד כמו כל אדם מישראל, והוא מונח לו בבית גנזיו, וספר נוסף הקשור לו בזרועו והוא יוצא ונכנס עמו. כלומר, המלך שהוא "אדם המעלה", צריך שמירה גדולה יותר מכל אדם, כי "כל מה שהוא גדול ביותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו".¹¹ שפלות רוח, ענווה וכפיפות קומה הן מידות הנדרשות מהמלך, בהן הוא נבחן ובהן מתקיימת מלכותו. שאול זכה למלוכה "בזכות שהיה עניו, שהיה שפל רוח" (מדרש שמואל [בובר] יז, ד), והוא איבד אותה כאשר גברה בו האמונה בכוחו, ולא ביטל את רצונו מפני רצון גבוה – "החל יצרו של שאול נוקפו במידת החמלה והוא רב את יוצרו".¹² לעומתו, אצל דוד הייתה הענווה מידה יסודית: "וְדָוִד הוּא הַקָּטָן" (שמו"א יז:יד) – "הוא בקטנותו מתחילתו ועד סופו" (מגילה יא ע"ב), ולכן נכון כיסא מלכותו עד עולם.

עורך: פרופ' יוסף עופר

עורכת לשון: רחל הכהן שייך

הדף השבועי יוצא לאור על ידי הפקולטה למדעי היהדות ולשכת רב הקמפוס

בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

יש לשמור על קדושת העלון

יקר": "לכך נאמר: 'כי תבוא אל הארץ, כי לאחר ירושה וישיבה וישמן ושרון ויבעט' ו'איש הישר בעיניו יעשה', כשארין מלך בישראל". לדבריו, תפקידו של המלך הוא לקדם את פניהן של שתי סכנות הרובצות לפתחו של העם: "וישמן ושרון ויבעט" ו'איש הישר בעיניו יעשה". ואכן כך הוגדר ייעודו של המלך הראשון: "ושמואל ראה את שאול וה' ענהו, הנה האיש אשר אמרתי אליך זה יעצר בעמי" (שמו"א ט:יז). רש"י פירשו: "לעצור בכל אחד מעשות רעה", והמלב"ם פירשו: "יעצר בעד רוע דרכם ומשובותיהם".⁶

תפקידו של המלך הוא אפוא: הצבת גבולות, הטלת מרות, משמעת וריסון. וכל אלו הן גם חובות המוטלות עליו, כמבואר להלן.

ג.

מצוות המלך שבפרשתנו אינה אלא רשימה מפורטת של איסורים והגבלות המוטלות עליו; שבעה לאווין ומצוות עשה אחת – "וְכָתַב לְךָ אֶת מִשְׁנֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת" – שגם היא נועדה להגבילו ולכוף אותו למרות שמיים, כי רק המולך על עצמו ראוי למלוך על אחרים. ובלשונו של דאנטה: "רק מי שמסוגל ביותר לשליטה על עצמו הוא שמסוגל ביותר לסיגול השלטון על אחרים".⁷

חכמים הגדירו את המלך כמי "שארין על גביו אלא ה' א-להיו" (הוריות יא ע"ב). ביטוי זה, המבטא את זיקתו המיוחדת אל ה', נאמר במצוות המלך (דב' יז:יט): "לְמַעַן יִלְמַד לִירְאָה אֶת ה' א-להיו"; ובקרבן המלך (ויק' ד:כב): "אֲשֶׁר נִשְׂא יַחְטָא וְעָשָׂה אַחַת מִכָּל מִצְוֹת ה' א-להיו אֲשֶׁר לֹא תַעֲשֶׂינָהּ בְּשִׁגְגָה וְאִשָּׁם". ביטוי זה מתאר מחד גיסא את גודל כוחו, מעמדו וסמכותו ביחס לנתיניו, ומאידך גיסא את הגבלת כוחו ביחס לה' א-להיו, כפי שפירשו רמב"ן:⁸ "שישים אל לבו כי יש עליו עליון שהוא א-להיו אשר בידו נפשו וממלכתו".⁹

בדבר הזה נבחן שאול, המלך הראשון, פעמיים. בראשונה, מבחן של משמעת למצוות הנביא: "שָׁבַעַת יָמִים תּוֹחַל עַד בּוֹאֵי אֵלַיךְ" (שמו"א יח) – "בזה הדבר תתקיים בידו המלוכה אם לאו".¹⁰ ובשנייה, מבחן של משמעת

⁶ משה שהיה "אב למלכים" (מדרש שוחר טוב צ, ח), אחד משמותיו הוא: "גדור – שגדר פרצותיהן של ישראל" (מגילה יא ע"א).

⁷ אליגייר דאנטה, על המונרכיה, ירושלים 1961 (תרגם מרומית: ח' מרחביה), עמ' 82.

⁸ ויקרא ד:כב.

⁹ אולי זהו מקור הסכנה עליה אמרה ברברה טוכמן: "השלטון נשאר זירתה המועדפת של האיולות, שבו מבקשים בני אדם שליטה בזולתם רק על מנת לאבד את השליטה על עצמם" (מצעד האיולות, תל אביב 1986, תרגם יוסף אשכול, עמ' 401).

¹⁰ פירוש רד"ק לשמו"א יח.

¹¹ רש"י לברכות לד ע"ב. כדבר הזה מצינו גם אצל הכוהן הגדול, אפילו שהוא "גדול מאחיו", הוא כפוף לזקני בית דין, ומחוייב לפעול על פי הוראותיהם (יומא א, ה).

¹² הרב י' בכרך (ראו הערה 2), עמ' 43.